

1517 – 2017: Van dwang gered

Inleiding

In een recent verschenen boekje over Luther lees ik het volgende:

De tijd, dat Luther voor Rooms-Katholieken bekend stond als de ketter die verantwoordelijk was voor de scheuring van de Westerse kerk, is grotendeels voorbij. Katholieken erkennen nu dat hij gedreven werd door een oprechte religieuze betrokkenheid; zij oordelen evenwichtiger over zijn aandeel in de breuk; zij delen een groot aantal van zijn inzichten; ze zingen zijn liederen. Kortom: Luther is bijna een *gemeenschappelijke* kerkvader geworden voor veel mensen.¹

Het is niet de eerste de beste die dat schrijft. De auteur is niemand minder dan Walter Kasper, Rooms-Katholiek kardinaal, lange tijd de rechterhand van paus Benedictus XVI. Kasper bepleit een *oecumenische* viering van 500 jaar Reformatie, vanuit de overtuiging dat wat Rooms-Katholieken en protestanten bindt meer is dan wat hen scheidt (Kasper 28). In dat verband legt hij een opmerkelijk accent. Wat ons bindt, zo zegt hij, is dat Luther een *vreemdeling* is in de moderne tijd, en dat hij ons *als zodanig* de weg wijst in het oecumenisch proces. (Kasper 2,25) Een vreemdeling is Luther, in zoverre hij totaal anders over vrijheid spreekt dan moderne mensen. Vrijheid is voor beiden van het allergrootste belang. Maar voor Luther heeft vrijheid allereerst te maken met de binding aan het Woord van God. (Kasper 25) Dat maakt Luthers vreemdheid uit in de moderne tijd. Want als mensen nú een hartstocht voor vrijheid aan de dag leggen, zien zij de onderworpenheid aan God en zijn woord juist als een bedreiging. En zo geeft de viering van 500 jaar Reformatie aanleiding om het over de vrijheid te hebben zoals Luther die zag en ervoer: een vrijheid die tegemoet komt aan het vrijheidsverlangen dat miljoenen mensen in de wereld voortdrijft, en die tegelijk zo haaks staat op het vrijheidsideaal van de mens die over zichzelf wil beschikken.

Vrijheid – 1. Strijd tegen pauselijke tirannie

In het oog springt bij Luther, dat hij de vrijheid uitroept om menselijke wetten en bepalingen naast zich neer te leggen. Soeverein haalt hij een streep door het gezag van de paus. Het enige gebod dat voor hem geldt, is het gebod van God. De mens is heer van pauselijke en menselijke geboden. *Wij* bepalen of we ze willen houden of niet!² Hij

¹ Walter Kasper, *Martin Luther. An Ecumenical Perspective*. Translated by William Madges (New York: Paulist Press, 2016), 1.

² Gerhard Ebeling, *Luther. Einführung in sein Denken* (Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1981⁴), 243.

spreekt veelvuldig van de 'roomse/pauselijke tirannie'.³ Hij verwijt de paus dat hij de hele kerk gevangen neemt en door wetten onderdrukt. (Luther Verzameld 357) Hij hekelde de dwang die van Rome uitgaat. Zo kritiseert hij de dwang en dreigementen waarmee Rome de verering van de paus in stand houdt. (Luther Verzameld 251) Hij klaagt de paus aan: 'Jij dwingt en wringt de Schrift naar eigen goeddunken.' (Luther Verzameld 272) Hij wil niet dat mensen hem *dwingen* hun opvattingen als geloofsartikelen te aanvaarden. (Luther Verzameld 323) Hij toont er zich ontsteld over, dat de bisschoppen onder *dwang* eden moeten afleggen tegenover de paus. (Luther Verzameld 247) Met het oog daarop dat de kerk van die *dwang* zal worden gered, vaardigt Luther een programma uit met tal van maatregelen om de pauselijke tirannie te doorbreken. Het gaat hem hierom: 'dat het juk van de tirannie van onze schouders zal zijn afgeschud.' (Luther Verzameld 398) Is het een wonder dat hij met een revolutionair is vergeleken?

Vrijheid – 2. Een vrij heer

We schatten de Reformatie van de kerk waartoe Luther oproept echter niet naar waarde, wanneer we alleen oog zouden hebben voor zijn verzet tegen de tirannie van Rome. De kracht van Luther is geweest, dat hij op een dieper niveau voor de vrijheid opkwam. Hij heeft die gezien in de hoge status die God de mens *in Christus* toekent: de status van 'heer' zijn over alle dingen. (Ebeling 243,244) In *De vrijheid van een christenmens* definieert hij de christelijke vrijheid als volgt:

Een christen is een vrij heer over alle dingen en niemands onderdaan. (Luther Verzameld 419)

Hierin weerklinkt 1 Korintiërs 3:22 (NBG 1951):

Hetzij wereld, leven of dood, hetzij heden of toekomst, het is alles het uwe.

En ook Romeinen 5:17 (NBV 2004):

Als de dood heeft geheerst door de overtreding van één mens, is het des te zekerder dat allen die de genade en de vrijspraak in zo'n overvloed ontvangen hebben, zullen heersen in het eeuwige leven, dankzij die ene mens, Jezus Christus.

In de woorden van Luther: wij zijn vrije koningen over alles. (Luther Verzameld 429) Met Christus mogen wij mee-regeren. (Luther Verzameld 430) Niets of niemand kan ons knechten, op de kop zitten. Het is alsof Luther vooruitloopt op een programma ter verwerving van vrijheid dat 300 jaar later wordt afgekondigd:

³ Herman J. Selderhuis (red.), *Luther Verzameld deel 1* (Utrecht: Uitgeverij Kok, 2016), 242, 258, 284, 315, 316, 356 enzovoorts.

Alle toestanden moeten worden omvergeworpen waarin de mens een vernederd, een geknecht, een verlaten, een verachtelijk wezen is.⁴

Aan het woord is hier Karl Marx. Let op zijn gevoeligheid voor het lijden dat uit deze woorden spreekt. Inderdaad: wat is het vreselijk als mensen vernederd en geknecht, verlaten en veracht worden. Versta tegen die achtergrond hoe krachtig het evangelie is dat Luther brengt. Dat schenkt de mens koninklijke macht en waardigheid. (Luther Verzameld 430) Niets of niemand kan hem nog ringeloren!

Maar hoe realistisch is het om zo de hoge status van de vrije mens te benadrukken? Uiteindelijk is natuurlijk alleen Christus Koning, een vrij Heer over alles, en niemands onderdaan. Maar het geweldige van het evangelie is, dat God kleine mensen als wij aan die koninklijke waardigheid van Christus deel wil geven. Luther spreekt in dit verband van de 'vrolijke ruil': Christus neemt ons zondigheid en smaad over, en wij delen in zijn Heer zijn. Nu is het wel zaak dat wij goed zien *hoe* Christus Koning en Heer is. Luther benadrukt zijn *geestelijke* heerschappij. Want in *uiterlijke* dingen lijkt Hij juist het tegendeel van een Heer te zijn. Wat is Hij belaagd door zijn vijanden; wat is Hij aan het kruis tot in het diepst vernederd. Christus' Koninkrijk is niet van deze wereld. In uiterlijke dingen lijkt Hij juist het tegendeel van een Heer te zijn. Toch is Hij in dat alles volop Koning en Heer: juist als de Gekruisigde behaalt Hij de overwinning. Zo zijn ook wij in *geestelijke* zin koning, en geldt de vrijheid onze *innerlijke* mens. Dat wil zeggen: hoe ook de uiterlijke omstandigheden zijn – een mens weet zich aan niets gebonden. Anders gezegd: de *wet* heeft voor een christen afgedaan. Immers, Christus heeft ons vrijgekocht van werken der wet. Wij hoeven niets meer te doen om onze gerechtigheid voor God op te bouwen. Voor het binnengaan in Gods Koninkrijk wordt ons geen enkele voorwaarde meer gesteld. Immers: in Christus hebben wij alles wat nodig is. In Hem *zijn* wij waardig om voor God te verschijnen! (Luther Verzameld 429) Dat vindt zijn hoogtepunt daarin, dat een christen in het geloof vrij mag zijn in zijn geweten.

Door zo het geschenk van Gods gerechtigheid te vertalen in de categorie van 'vrijheid', zet Luther om zo te zeggen de ramen wijd open en waait er een verfrissende wind door het leven. Het kan een mens duizelen: dit is het dus, rechtvaardig zijn voor God, dat je vrij bent, ontheven aan elk gevaar, en fier door het leven mag gaan. Dat alles is natuurlijk alleen werkelijk door het geloof. Maar door het geloof *is* het werkelijkheid! Zo groot, zo machtig is het om deel te hebben aan Christus.

Vrijheid – 3. Een dienstbare knecht

Toch is dit nog maar de helft van het verhaal. Want altijd als het om 'vrijheid' gaat, is de vraag wat je met die vrijheid doet. Een koning die niemands onderdaan is kan zich in alle grilligheid uitleven. Maar het is duidelijk dat dat niet de koninklijke vrijheid van Jezus

⁴ Een citaat uit de Verzamelde Werken van Karl Marx, aangehaald door H.G. Geertsema, *Van boven naar voren. Wijsgerige achtergronden en problemen van het theologische denken over geschiedenis bij Jürgen Moltmann* (Kampen: Uitgeversmaatschappij J.H. Kok, 1980), 17.

Christus is. Zijn vrijheid bestaat juist daarin dat Hij zichzelf *geeft* aan de mensen. Anders gezegd: Hij is als Koning ook Priester. En zo vult Luther nu ook onze *menselijke* vrijheid in. Door het geloof hebben wij ook deel aan Christus' *priesterschap*. Dat wil zeggen: in de navolging van Christus kiezen wij er voor om in alle blijmoedigheid de ander te dienen. Ziedaar de tweede helft van de definitie van de christelijke vrijheid:

Een christen is een dienstbare knecht van alle dingen en ieders onderdaan.
(Luther Verzameld 419)

Hoogst verrassend is dit. Het is alsof Luther hiermee dat eerder gezegde, over *niemands* onderdaan zijn, onderuit haalt. Maar dat is slechts schijn. Want het gaat hier om *vrijwillige* dienst. In alle toonaarden beschrijft Luther dat het verlenen van een dienst aan iemand niet 'verplicht' is voor christenen, als zouden zij daardoor aan een norm voldoen. Je doet iets voor een ander, niet omdat het van jou verwacht wordt, of omdat het eigenlijk 'hoort', of omdat de zieligheid van de ander een claim op jou legt. Dat zijn allemaal manifestaties van de wet. Nee: in Christus *voldoen* wij al aan alle normen die er zijn, *zijn* wij al compleet, volkomen, helemaal zoals wij bedoeld zijn. Als wij een dienst aan mensen verlenen voegt dat in zekere zin niets aan ons mens-zijn toe. Het is er alleen ter wille van die ander. Het is een kwestie van liefde. En liefde: die gaat gepaard met vrijheid en blijheid. Wat je uit liefde voor een ander doet, doe je met plezier. Het is de soevereine keuze van een koninklijk mens om de ander te dienen. Dit doet in de verte aan Nietzsche denken, die aan het eind van de negentiende eeuw benadrukte dat sterke mensen iets voor anderen kunnen betekenen vanuit hun overvloed.⁵ Ook voor Luther is het priesterlijke verbonden met het koninklijke. Alleen vanuit de koninklijke vrijheid is er ruimte voor gehoorzaamheid aan menselijke regels. Als vrij mens heeft een christen niet te maken met de claim die van die regels zou uitgaan (de wet!), maar *kies*t hij ervoor om gehoorzaam te zijn.

Vrijheid – 4. Een vreemde boodschap

Nu zijn Marx en Nietzsche niet bepaald vrienden van het christelijk geloof. Hoe kan ik dan beweren dat Luther met zijn idee van 'vrijheid' in hun nabijheid komt? Waar blijft zo de notie van kardinaal Kasper, dat Luther een vreemdeling is voor de moderne tijd? Het wordt inderdaad hoog tijd dat ik daar iets over zeg. De kern van de zaak is, dat èn Marx èn Nietzsche, samen met hun talloze volgelingen, er hartstochtelijk van overtuigd zijn dat de ware vrijheid vraagt om een breuk met God. 'Vrij' is een mens alleen, wanneer hij niemand boven zich heeft – ook geen God. In dat opzicht staat Luther diametraal tegenover hen. Voor hem staat vast: 'vrijheid' is er alleen waar een mens in Christus God boven zich heeft. Want een mens heeft *altijd* iemand boven zich, of hij wil of niet, of hij het weet of niet. Als je God niet boven je hebt, heb je de satan boven je. Luther vergelijkt de mens met een rijdier. De vraag is niet *of* dat rijdier bereden wordt. Vraag is *door wie*

⁵ Vgl. Walter Kaufmann, *Nietzsche. Philosopher, Psychologist, Antichrist* (Princeton: Princeton University Press 1974⁴), 375, 389, en ook 187. Zie ook A.J. Plaisier, *De mens in het geding. Een kritische vergelijking tussen Pascal en Nietzsche* (Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum 1996), 143.

het bereden wordt: door God, of door de duivel? (Luther Verzameld 494) Als mensen zijn we hoe dan ook aan machten onderhevig. Vrijheid is voor ons slechts weggelegd, als we onder de macht van Gods genade gesteld worden. Luther is ervan overtuigd dat de mens *niet* over zichzelf beschikt. Hij durft zelfs te beweren dat een mens er niet eens over kan beschikken *welke* macht het over hem te zeggen heeft. In de mens zit immers het onuitroeibare verlangen om *zelf* God te zijn. In die zin is hij onderworpen aan de macht van de zonde. Het geweldige van Gods genade is nu, dat Christus gekomen is om die macht te breken, en om zo ons te bevrijden van ons eigen verzet tegen God. De ware vrijheid is, dat wij bevrijd worden van onszelf.

Walter Kasper heeft gelijk: met deze boodschap is Luther een vreemdeling voor moderne mensen. Hij heeft evenzeer gelijk als hij deze vreemde boodschap van het hoogste belang acht voor onze tijd. Want is het niet huiveringwekkend waar gebleken, dat als de mens geen God boven zich heeft maar zelf god is, dat wij er dan hoogst ongenadig van af komen? De Franse Revolutie is geëindigd in verschrikkelijke dwingelandij. Die van Marx, Lenin en Stalin niet minder. Het moderne, welvarende China van de atheïstische president Zsi is een keiharde dictatuur. Hoe komt dat toch? Met zijn analyse van de christelijke vrijheid heeft Luther een antwoord op die vraag gegeven dat veel te denken geeft. Hij wijst aan, dat de wereld vergeven is van de machten die ons onder de knoet houden. Er is maar één macht die daar tegenop gewassen is en daar boven uit gaat: de macht van Gods genade. Alleen als wij onder die macht gesteld worden, komen wij onder de knoet uit. Er is maar één Koning die een mens doet opademen: Christus. De mens die over zichzelf beschikt en zelf god wordt, ontroofd zichzelf die genade. Juist doordat hij niets anders wil dan zelf god zijn, loopt hij in de armen van andere machten. Daarom is onze enige redding dat wij bevrijd worden van onszelf.

Mij dunkt: hier ligt voor ons de beslissende motivatie om 500 jaar Reformatie te vieren. Niet, om ons vast te zetten op de breuk Rome-Reformatie. Dan zouden wij de Reformatie uitsluitend vieren als een binnenkerkelijk gebeuren. Natuurlijk is ook dat belangrijk. De verhouding van de kerken onderling, de reformatorische enerzijds en de Rooms-Katholieke Kerk anderzijds, verdient nog steeds onze levendige belangstelling. Aan de ene kant mag er de vreugde en verwondering over zijn dat de Rooms-Katholieke kerk met waardering en bijval over Luther spreekt. Aan de andere kant is er terechte discussie over de vraag, of de Rooms-Katholieke kerk de volle consequentie van het evangelie van de vrijheid voor haar rekening neemt. In zoverre draagt de viering van de Reformatie bij aan het oecumenisch gesprek, met aandacht voor zowel overeenkomsten als verschillen. Maar dat is en blijft een gesprek dat zich binnen de kerk afspeelt. Ik denk, dat de viering van 500 jaar Reformatie verder mag reiken. Het door Luther herontdekte evangelie van de vrijheid behelst immers een boodschap voor de *wereld*. Ik vind het veelbetekenend dat kardinaal Walter Kasper in zijn boekje dáárop wijst. In een wereld die gebukt gaat onder dwang en tirannie, onderdrukking en vernedering van mensen, is het evangelie van de vrijheid in Christus een onvoorstelbaar relevante boodschap. Laten

wij 500 jaar Reformatie vieren vanuit ademloze verwondering over een evangelie, dat voor alle mensen in deze wereld het grootste biedt dat te krijgen is:

Waar God de Heer zijn schreden zet,
daar wordt de mens, van dwang gered,
weer in het licht geheven. (*Liedboek voor de Kerken* gezang 305:1)

dr. Ad van der Dussen
3 november 2017